

Digital Technologies and Generational Relations in Iran: Transformations and Policies

Mohammad Saeed
Zokaei *

Professor, Department of Cultural Studies, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

Digital technologies, as drivers of socio-cultural change, are reshaping the configuration and relations between generations and redefining the emotional, moral, and cognitive order of their users. This article adopts a descriptive-analytical approach and employs secondary analysis of some major national surveys as well as a systematic review of existing quantitative and qualitative research to examine the attitudes and behaviors of different generations toward digital technologies in Iran. Findings indicate that although unequal access and digital divides at the household level do not necessarily translate into overt family tensions, at the macro and structural levels they contribute to the reinforcement and reproduction of social, cultural, and political cleavages. Emphasizing the relative predominance of intergenerational cooperation over conflict, the article argues that digital technologies simultaneously possess both bonding and divisive capacities. Policy recommendations are organized around three axes: equitable and universal digital infrastructure coverage, leveraging family and local community capacities for intergenerational digital literacy training, and developing critical digital literacy through civil society and educational institutions.

Keywords: Digital Technologies, Intergenerational Relations, Digital Divide, Critical Digital Literacy, Secondary Analysis, Cultural Policy-Making.

* Corresponding Author: saeed.zokaei@gmail.com

How to Cite: Zokaei, M. S. (2026). Digital Technologies and Generational Relations in Iran: Transformations and Policies, *Quarterly Journal of Social sciences*, 32(111), 1-35. DOI: 10.22054/qjss.2026.91448.2967

Extended Abstract

1. Introduction and Problem Statement

The paper addresses the multifaceted impact of digital technologies – including hardware (smartphones, computers), software (social media platforms, algorithms), networks (the Internet), and digital media (streaming, virtual reality) – on generational relations in Iran. It argues that these technologies are not neutral tools; they fundamentally reconfigure spatial and temporal orders, communicative practices, identity formation, and political participation. While such transformations are global, their manifestations in Iran are shaped by specific demographic, cultural, and political-economic conditions: a large youth population highly enthusiastic about new media, near-universal Internet penetration (79.6%), intensive social media use (52.2%), and a contested policy environment characterized by periodic filtering, moral panics, and restricted access due to sanctions.

The article poses three research questions:

- (a) How have digital technologies affected intergenerational relations in Iran?
- (b) What are the main sources (contexts) of intergenerational tension in the digital space?
- (c) What policies can reduce cultural gaps while preserving public cultural values?

2. Methodology

The study employs a descriptive-analytical design based on secondary analysis of four major national surveys conducted by the Iranian Research Institute for Culture, Art and Communication (2019–2021): the National Survey on Children and the Internet (ages 9–17), the National Survey on Cultural Goods Consumption, and the National Youth Values and Attitudes Survey (ages 18–35). These are complemented by a systematic review of 14 qualitative studies (in-depth interviews, netnography) published between 2016 and 2024. The combination of large-scale quantitative data and thick qualitative description enables both mapping of behavioral patterns and interpretation of the meanings users attach to their digital practices.

3. Findings

The paper documents persistent and substantial differences across age groups in access, skills, and usage patterns. For instance, 59.1% of

children aged 9–17 began using the Internet before age 10; 74.4% use mobile phones as their primary connection device; 61% are online more than two hours daily. Young people (15–29) watch foreign series online four times more often than adults aged 41–64. Among youth (18–35), 76.9% rank social messaging apps as their most important leisure activity.

Drawing on these data and qualitative studies, the article constructs a generational typology of technology relations in Iran:

Generation (Approx. Age)	Key Characteristics	Primary Platforms	Mode of Relation
Pre-Revolution (60+)	Low digital literacy, rely on family for help	WhatsApp, state TV, local apps	Disinterested users
Revolutionary (45–60)	Pragmatic use for work/family, distrust of social media	Telegram, email, e-government services	Pragmatic users
Post-War (30–45)	Bridge between past and future	Instagram, LinkedIn, local apps (Rubika)	Adaptive users
Gen Z (<30)	High digital fluency, political dissent via memes/subcultures	VPN-dependent, online gaming, Instagram, TikTok	Digital pioneers with critical activism

The typology, while heuristic, is methodologically grounded in cross-tabulation of survey indicators and thematic synthesis of qualitative findings. For better results it is suggested that intra-generational variations by gender, class, and locality be taken into account.

A core argument of the paper is that digital technologies simultaneously act as bridges and sources of tension between generations.

Bridging functions are evident in several domains:

- Family online groups (especially on Telegram and WhatsApp) enhance emotional support, maintain extended family ties across

national borders, and serve as arenas for sharing daily life, thus strengthening intergenerational solidarity.

- Reverse socialization: youth frequently assist parents and grandparents with digital tasks (e-banking, e-government services, installing apps), thereby reducing the skills gap and fostering mutual respect.
- Cosmopolitan orientations: digital media connect Iranian youth to global cultural flows and the diaspora, nurturing a rooted cosmopolitanism that, while sometimes contested, also reinforces national pride during crises (e.g., COVID-19, the 2025 Israel-Iran conflict).

Sources of tension also operate at multiple levels including:

- Value changes: conservative discourses associate social media with secularization, moral relativism, consumerism, and individualism. Surveys show that 25.4% of adolescents report conflicts with family over Internet use, and 22.7% link it to academic decline.
- Political dissent: platforms like Telegram (before its 2018 filtering) and Instagram (filtered in 2022) became sites for hashtag activism, youth-led protests (2019, 2022), and critique of older generations' political quietism.
- Digital divide as structural inequality: beyond age, the digital divide intersects with locality (rural/urban), gender, and class. Table 2 in the paper reveals sharp gaps: 85.5% of 15–25 year-olds have Internet access versus 37% of 41–64 year-olds; activities like downloading films/music are predominantly youthful.

The paper introduces a novel subsection on AI and intergenerational relations, identifying four emerging fault lines:

1. Epistemic divide: youth use generative AI (ChatGPT, Midjourney) for knowledge production and creativity, while many adults distrust its reliability and view it as a shortcut undermining effort.
2. Redefinition of skill and creativity: parental emphasis on gradual mastery conflicts with children's AI-assisted productivity, breeding pedagogical tensions.

ϣ. Care and companionship: conversational chatbots increasingly serve as confidants for adolescents and the elderly, raising concerns about substitution of human empathy.

Ϙ. Employment anxiety: Gen Z fears job displacement by automation, a worry less salient among older generations.

The paper advocates a shift from prohibitionist stances toward critical AI literacy through joint parent-child learning programs in schools and community centers.

5. Policy Recommendations

The policy section is organized into the following three interrelated axes:

A) Maximizing equitable digital coverage: this involves invest in rural broadband, subsidize access for low-income groups, and support local digital talent.

B) Family- and community-based interventions: National adult digital literacy campaigns with intergenerational learning components, positive media representation of intergenerational digital collaboration and digital detox” initiatives within family groups, analog leisure activities, and shared AI workshops in municipal centers arte the initiatives suggested in this section.

C) Community-centered education: This involves utilizing mosques, schools, and public libraries as hubs for critical digital literacy, especially in underserved areas.

6. Conclusion

The paper concludes that the digital generation gap in Iran is less a biological or life-cycle phenomenon than a manifestation of unequal political economy of infrastructure, education, and skills. At the micro level, cooperation (especially through reverse mentoring and family groups) tends to outweigh overt conflict, although this cooperation should not be equated with value convergence; often it is a form of agentic adaptation to structural constraints. At the macro level, however, digital divides and asymmetric usage patterns reproduce and amplify existing social and political cleavages.

Dominant academic and policy discourses in Iran remain trapped in a techno-determinist, pathology-oriented paradigm that overemphasizes threats and neglects empowering potentials. The article calls for a paradigm shift toward enabling, future-oriented

policies that treat digital literacy as a citizenship right. Key research gaps include intersectional studies of intra-generational diversity (gender, ethnicity, class) and anticipatory research on AI's long-term impact on family dynamics.

فناوری‌های دیجیتال و مناسبات نسلی در ایران: تحولات و سیاست‌ها

محمد سعید ذکایی * استاد جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

فناوری‌های دیجیتال به‌مثابه پیشران‌هایی برای تحولات اجتماعی و فرهنگی بر آرایش و روابط نسل‌ها و پیوندهای آن‌ها با یکدیگر تأثیرگذار بوده و چشم‌انداز تازه‌ای را در نظم عاطفی، اخلاقی و شناختی کاربران خویش ایجاد می‌کنند. مقاله حاضر با اتکا به تحلیل ثانویه پیمایش‌های ملی و مرور نظام‌مند پژوهش‌های کمی و کیفی موجود به واکاوی نگرش‌ها و رفتارهای نسل‌های مختلف در ایران در مواجهه با این فناوری‌ها می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که دسترسی‌های نابرابر و شکاف‌های دیجیتال اگرچه در سطح درون خانوادگی تنش‌های جدی در مناسبات خانوادگی پدید نیاورده‌اند، با این حال در سطح کلان و ساختاری زمینه تقویت و بازتولید شکاف‌های اجتماعی و سیاسی و فرهنگی را ایجاد می‌کنند. مقاله با اذعان به ظرفیت‌های توأم پیوند آفرین و شکاف‌زای فناوری‌های دیجیتال، پوشش حداکثری و عادلانه دیجیتال، استفاده از ظرفیت‌های خانوادگی و اجتماع محلی برای آموزش و تقویت سواد دیجیتال و آموزش‌های اجتماع‌محور را به‌عنوان توصیه‌های سیاستی برای رفع چالش‌های فوق‌ارائه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: فناوری‌های دیجیتال، روابط نسلی، تنش‌های نسلی، سواد دیجیتال، شکاف دیجیتال.

مقدمه

فناوری‌های دیجیتال به‌مثابه ابزارهای الکترونیک، سیستم‌ها و منابعی که به تولید، ذخیره و پردازش داده‌ها می‌پردازند پیشران تحولات اجتماعی و فرهنگی جوامع هستند و به شیوه‌ای بنیادین درک ما از فرهنگ، شیوه تعاملات اجتماعی و برقراری ارتباطات و مشارکت در سیاست و حکمرانی و کار و اقتصاد را تحت الشعاع قرار داده‌اند. سخت‌افزارها (کامپیوترها و گوشی‌های هوشمند)، نرم‌افزارها (انواع اپلیکیشن‌ها، الگوریتم‌ها و رسانه‌های اجتماعی)، شبکه‌ها (به‌ویژه اینترنت) و رسانه‌های دیجیتال (استریمینگ، واقعیت مجازی و مانند آن) چشم‌انداز متفاوتی را برای زیست در جهان امروز برقرار کرده و به شیوه‌ای بنیادین مسیر تحولات آینده انسانی را رقم می‌زنند. فناوری‌های دیجیتال تحولاتی اساسی در شیوه‌های برقراری ارتباط، فعال‌گرایی‌های سیاسی، عاطفی و اظهاری و به تبع آن هویت‌یابی‌های ما ایجاد کرده‌اند. به‌واسطه رشد آن‌ها شاهد صورت‌های جدیدی از تولید و مصرف فرهنگی (مثلاً اقتصاد گیگ و تعریف مجدد ساختار کار) و تجارت (ارزهای دیجیتال، تجارت الکترونیک) و به‌موازات نابرابری‌ها و شکاف‌های دیجیتال و کنترل‌ها و نظارت‌های شدید (زابوف، ۲۰۱۹) جدید هستیم. علاوه بر این برآمدن جنبش‌های جدید اجتماعی و سیاست‌ورزی جدید (مثلاً در شکل فعال‌گرایی‌های هشتگ و یا در وجه منفی تولید داده‌های غلط، جریان‌سازی‌های سیاسی و تأثیرات مخرب بر افکار عمومی و فرآیندهای دموکراسی) پیوند وثیقی با رشد این فناوری‌ها داشته است. سرانجام از آثار مهم دیگر آن‌ها باید به بازآرایی فضا و زمان (مثلاً در شکل متاورس و گیمینگ) سخن گفت که حاصل آن تولید فضاهای جدید (برای کار و سرگرمی و ارتباط)، دورکاری‌ها، تغییر سبک‌های سنتی ارتباط و شکل‌گیری نو قبیله‌های مجازی (مافسولی، ۱۹۹۶) است.

فارغ از آثار عمیق و فراگیر توسعه این فناوری‌ها، مواجهه و پذیرش آن در متن و میدان‌های اجتماعی توزیع یکسان و متوازی ندارد. برای نمونه داده‌های تجربی به شیوه نظام‌مند اشتیاق، مهارت، انگیزه و پیشگامی بیشتر جوانان را در به‌کارگیری این دستاوردها در زندگی روزمره خویش نمایش می‌دهند. استفاده از استعاره‌ها و برچسب‌هایی چون نسل

زد، نسل وای و یا نسل آلفا به‌خوبی مؤید این تفاوت‌ها در ذهنیت‌ها، جهت‌گیری‌ها و رفتارهایی است که با واقعیت چرخه زندگی و نسل قابل توضیح است. یافته‌های به‌دست‌آمده از پیمایش‌های اخیر در ایران (مثلاً پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان) آشکارا مؤید دسترسی، مهارت، صرف زمان و وابستگی و اتکای بیشتر گروه‌های سنی جوان به فناوری‌های دیجیتال فارغ از زمینه‌های دیگر شکاف و نابرابری (مکانی، جنسیتی، طبقاتی و مانند آن) است. دسترسی‌های نابرابر گروه‌های سنی به فناوری‌های دیجیتال اگرچه تجربه‌ای جهانی، عموماً قابل انتظار و برآمده از ظرفیت‌های شناختی و عاطفی بالاتر و آمادگی بیشتر نسل‌های جوان برای پذیرش تغییرات اجتماعی و فرهنگی و به‌نوعی خود واکنشی به تغییرات تشدید یافته در متن جامعه مدرن است، متقابلاً آثار و پیامدهای گسترده‌ای نیز برای ارتباط میان نسل‌ها و پویایی‌های اجتماعی و فرهنگی برآمده از آن دارد. در این معنا فناوری‌ها را می‌توان به‌مثابه واسطه‌هایی تلقی کرد که با تغییر توازن در نظم اجتماعی و فرهنگی، همکاری و همسویی و یا در سویه دیگر تنش و منازعات احتمالی را در میان نسل‌ها برقرار می‌کنند. فناوری‌ها با شکل‌دهی نسخه‌های تازه‌ای برای فهم، ارتباط و تغییر و دستکاری در جهان و با تغییر تعادل در تجربه جهان زندگی، آرایش تازه‌ای به مناسبات نسلی می‌دهند که انطباق با آن ممکن است کم‌هزینه و معطوف به بازاندیشی‌ها و یا انطباق‌های جدید و پرهزینه و گاه مستلزم مداخلات سیاست‌گذارانه باشد. برای نمونه لیونگستون و بلام رأس (۲۰۲۰) بر پایه پژوهش‌های تجربی از پیچیدگی‌ها، دوسویگی‌ها و تعارض‌هایی سخن می‌گویند که والدگری در عصر دیجیتال به دنبال دارد و معتقدند که در عصر دیجیتال والدین هم‌زمان در تعارض میان احساس مسئولیت داشتن بیشتر نسبت به فرزندان و از سوی دیگر الزام به احترام به سلیقه‌ها و عاملیت آن‌ها قرار دارند.

توجه و بررسی تلاقی فناوری‌های دیجیتال و نسل‌ها در ایران را از چند وجه می‌توان حائز اهمیت دانست. وجه نخست به حجم گسترده جمعیت جوان در ایران و علاقه و اشتیاق فراوان آن‌ها به بهره‌برداری از فناوری‌های نوین، نرخ بالای نفوذ اینترنت در ایران

(۷۹,۶) و استفاده زیاد از شبکه‌های اجتماعی (۵۲,۲) مربوط است. از سوی دیگر استفاده از فناوری‌های نوین و دیجیتال در ایران اغلب موضوعی مناقشه برانگیز در گفتمان‌های عمومی و رسمی بوده است و حساسیت‌ها و گاه تنش‌های جدی را به دنبال داشته است. در کنار مؤلفه‌های جمعیتی و ساختاری/فرهنگی فوق، باید به شرایط خاص برآمده از اقتصاد سیاسی ایران به واسطه محدودیت‌ها و تحریم‌ها اشاره کرد که با محدود کردن دسترسی‌ها و پیوندها به برخی منابع، شرایط متفاوتی را بر آن حاکم کرده است.

مقاله حاضر در سنت مطالعات فرهنگی و با رویکردی توصیفی و تحلیلی به دنبال فهم آثار و پیامدهای فناوری‌های نوین دیجیتال بر مناسبات نسل‌ها در ایران است و به‌طور مشخص پاسخگویی به سه سؤال زیر را دنبال می‌کند:

الف) چگونه فناوری‌های دیجیتال بر روابط بین نسلی در ایران تأثیرگذار بوده‌اند؟

ب) منابع (زمینه‌های) عمده تنش بین نسل‌ها در فضای دیجیتال کدام‌اند؟

ج) چه سیاست‌هایی می‌توانند ضمن حفظ ارزش‌های فرهنگی عمومی، شکاف‌های فرهنگی را کاهش دهند؟

در این مقاله پس از بررسی تفاوت‌های نسلی در استفاده از فناوری‌های دیجیتال بر اساس مستندات و داده‌های پیمایش‌های موجود، سویه‌ها و شرایط شکاف برانگیز و پیونددهنده نسلی در ایران را به تفکیک موردبحث قرار می‌دهیم. بخش پایانی نیز به ارائه توصیه‌هایی سیاستی برای مدیریت تنش‌ها و چالش‌های برآمده از رشد و دسترسی نابرابر به این فناوری‌ها اختصاص دارد.

تفاوت‌های نسلی در استفاده از فناوری‌های دیجیتال

اگرچه تعریف کلاسیک مانهایم (۱۹۷۲) از نسل و بنیان نهادن آن بر اشتراک در تجارب تاریخی و خودآگاهی نسبت به آن همچنان بخش زیادی از واقعیت اجتماعی و فرهنگی نسل را منعکس می‌کند، باین حال به نظر می‌رسد در میان نسل‌های رسانه‌ای امروز تجارب مشترک برآمده از مواجهه و به‌کارگیری فناوری‌های جدید دیجیتال نقش تعیین‌کننده‌تری

یافته‌اند. بر این اساس شرایط ساختاری، عاطفی، ارزشی و البته دسترسی به ابزارهای مصرفی متنوع، تجارب گروه‌های نسلی را متمایز می‌کند. به نظر می‌رسد جهانی شدن و سرعت تغییرات فناورانه و به‌ویژه فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، ماهیت متفاوتی به نوجوانی بخشیده است. نام‌گذاری‌های متنوع از نسل‌ها (مثلاً نسل وای، نسل هزاره‌ها، نسل زد در غرب)، گواهی بر نقش حیاتی رسانه‌های نو در تجارب نسلی است. به بیان دیگر اگرچه چرخه‌های تقویمی همچنان با تجارب نسلی پیوند دارند اما رسانه‌های جدید صف‌بندی‌های جدید، متنوع و کوتاه‌تری در نسل‌ها ایجاد کرده‌اند. رسانه‌های نو و دیجیتال عملاً نسل‌ها را تقطیع و بر آن سوار شده‌اند. تصویر نسل زد ایرانی همسو با نسل‌های مشابه در دیگر کشورها، پیشگامی در استفاده از فناوری‌های جدید و وابستگی به آن در تعاملات روزمره زندگی است. نتایج پیمایش ملی کودکان و اینترنت (پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۹) که نمونه‌های آن افراد ۹ تا ۱۷ ساله کشورند، به‌وضوح زیست آن‌ها در یک اکولوژی متفاوت را نشان می‌دهد. بر اساس این مطالعه ۵۹٫۱ درصد استفاده از اینترنت را زیر ده سال آغاز کرده‌اند و ۳۱٫۴ درصد در سنین بین ۱۱ تا ۱۵ سال؛ ۷۴٫۴ درصد آن‌ها از تلفن همراه به‌عنوان روش رایج اتصال استفاده می‌کنند؛ ۶۱ درصد آن‌ها بیش از ۲ ساعت در روز اتصال دارند و ۴۹٫۶ درصد مدعی اطلاع کامل والدین از فعالیت‌های مجازی خویش هستند. نوجوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله ۴ برابر بزرگ‌سالان ۴۱ تا ۶۴ ساله، از اینترنت برای تماشای سریال‌های خارجی موردعلاقه خویش استفاده می‌کنند.

وابستگی به فناوری‌های دیجیتال در میان گروه‌های بزرگ‌تر جوانان ایرانی (نسل به‌اصطلاح وای و هزاره) نیز دیده می‌شود. بر پایه نتایج پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان ایران (وزارت ورزش و جوانان، ۱۳۹۹)، ۷۶٫۹ درصد جوانان ۱۸ تا ۳۵ ساله، استفاده از پیام‌رسان‌های اجتماعی را مهم‌ترین فعالیت فراغتی خود عنوان کرده‌اند و سهم فعالیت‌های فراغتی متکی بر رسانه‌های جدید در جوانان از همه گروه‌های سنی دیگر بیشتر است (برای جزئیات بیشتر نگاه کنید به ذکایی، ۱۴۰۱). پناه بردن به رسانه‌های دیجیتال، چنانکه پیش‌تر اشاره شد، تجربه‌ای جهانی و ناظر به تجربه ظهور جامعه شبکه‌ای (کاستلز،

۱۹۹۶) است. باین حال در امتداد این تجارب مشترک، خاص بودگی‌هایی را نیز برای نسل زد ایرانی می‌توان یافت. مواجهه با تروماهای متنوع سیاسی و اجتماعی (تحریم، کرونا، جنگ)، شکاف‌های ارزشی و فرهنگی فعال در جامعه ایرانی، حس استقلال کمتر و روحیه کارآفرینی^۱ نسبتاً ضعیف نسل زد ایرانی، اندیشه مهاجرت و زیست در تعلیق در میان طیف گسترده‌ای از آن‌ها، اولویت‌بخشی زیاد به کارکردهای جبرانی شبکه‌ها، وابستگی زیاد به تلفن‌های هوشمند در کنار خصایص مثبتی چون کنشگری مدنی، خلاقیت دیجیتال و میل به نوآوری از جمله ویژگی‌هایی هستند که تا اندازه‌ای می‌توان آن‌ها را وجه ممیزه نوجوانان و جوانان ایرانی تلقی کرد.

فارغ از تجارب فراغتی و سرگرمی، نسل زد ایرانی از فناوری‌های دیجیتال برای ابرازگری‌های عاطفی، اظهاری، مدنی و سیاسی خود نیز استفاده می‌کند. راه انداختن کارزارهای مختلف مدنی (برای مشارکت‌های سیاسی، دفاع از حقوق زنان، کودکان و مانند آن) به صورت آنلاین و آفلاین، استفاده بیشتر از وی پیان برای فاصله گرفتن از فیلترینگ، فعالیت بیشتر در شبکه‌های اجتماعی چون اینستاگرام و یا تیک‌تاک، تماشای گسترده سریال‌ها و نمایش‌های واقع‌نما در پلتفرم‌های محلی و یا جهانی مختلف (مثلاً یوتیوب)، جوانان را در تفاوتی آشکار با نسل‌های بزرگ‌سالی قرار می‌دهد که به‌طور میانگین میل بیشتر به استفاده از رسانه‌های سنتی و یا استاندارد و در دسترس (تلویزیون، روزنامه‌ها) دارند. به همان سان متکی بودن بسیاری از والدین و بزرگ‌سالان به جوانان برای ارتقا سواد دیجیتال (مثلاً در نصب و استفاده از شبکه‌های اجتماعی و یا رفع مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری دستگاه‌های دیجیتال)، جلوه‌ای دیگر از فاصله در دسترسی و مهارت‌های دیجیتال میان نسل‌هاست. در مجموع بر پایه مؤلفه‌هایی چون الگوی استفاده،

۱. در پیمایش ملی ارزشها و نگرش‌های جوانان (وزارت ورزش و جوانان، ۱۳۹۹، برای سؤال «مهم‌ترین عامل کسب شغل کدام است»، پاسخ‌ها چنین بوده است: پارتی ۴۴٫۹٪، مهارت و تجربه، ۱۸٫۷٪، داشتن سرمایه ۱۵٫۴٪ و خلاقیت و ایده‌یابی ۲٫۵٪.

۲. ۵۴ درصد نوجوانان ۱۸ تا ۲۱ سال و نیز ۴۹٫۷ درصد ۲۲ تا ۲۸ ساله‌ها آرزوی زندگی در کشوری دیگر دارند.

رفتارهای کاربری، گرایش‌های فرهنگی و مواجهه‌های سیاسی، سنخ‌شناسی زیر را می‌توان از رابطه نسل‌ها و فناوری ارائه کرد:

جدول ۱. سنخ‌شناسی از رابطه نسل‌های تاریخی با فناوری در ایران

نسل	رابطه با فناوری	پلتفرم‌های اصلی	مشخصات کلیدی
نسل قبل از انقلاب، +۶۰	کاربران کم‌علاقه	واتساپ، تلویزیون دولتی، اپ‌های محلی	سواد کم دیجیتال، اتکا به خانواده برای کمک فناورانه
انقلابی ۴۵ تا ۶۰	کاربران عمل‌گرا	تلگرام، ایمیل، خدمات حکمرانی دیجیتال	استفاده از فناوری برای کار و خانواده، بی‌اعتمادی به رسانه‌های اجتماعی
پس از جنگ ۳۰ تا ۴۵ سال	تطابق جوانان	اینستا، لینکدین، اپ‌های محلی مثل روبیکا	پل بین گذشته آنالوگ و آینده دیجیتال
نسل زد، زیر ۳۰ سال	پیشگامان دیجیتال با کنشگری انتقادی	وابسته به وی‌پیان، بازی‌های آنالاین، اینستاگرام، تیک‌تاک	سرعت عمل بالا در فناوری، ناراضی‌تبی سیاسی از طریق مم‌ها و خرده‌فرهنگ‌ها

سنخ‌شناسی فوق که پیمایش‌های ملی اخیر و نیز برخی پژوهش‌های کیفی مرور شده پشتیبان آن است، تصویری کلی از الگوهای بهره‌مندی کاربران ایرانی از شبکه‌های دیجیتال به دست می‌دهد. چنانکه ملاحظه می‌شود معیارهای موردتوجه در تفکیک نسلی علاوه بر بعد زیستی، ترکیبی از سال تولد، تعلق به رویدادهای تاریخی-اجتماعی، نوع مواجهه با فناوری (پیشگام، تطابق‌جو، عمل‌گرا و کم‌علاقه)، پلتفرم‌های غالب و انگیزه غالب برای مصرف (فراغتی، کاری، سیاسی و هویتی) را نیز در برمی‌گیرند. بدیهی است این سنخ‌شناسی مرزی سیال داشته و تدقیق بیشتر آن مستلزم توجه به مؤلفه‌های (متغیرهای) دیگری (مانند جنسیت، محل زندگی، طبقه اقتصادی) است تا از خلال آرایش و هم‌افزایی آن‌ها بتوان روایت دقیق‌تری از تفاوت‌های نسلی در استفاده از فناوری ارائه کرد. ابعاد ذکرشده در کنار یکدیگر و به‌صورت لایه‌بندی شده ابعاد پیچیده‌تر و دقیق‌تری از اولویت‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌های جوانان در دسترسی به فناوری‌های دیجیتال و نیز در مناسبات قدرت آن‌ها در خانواده را نمایش می‌دهند.

از سوی دیگر مشاهدات و مطالعه مروری اولیه برخی پژوهش‌های کمی و کیفی

موجود، چهار گونه اصلی از مناسبات دیجیتال نسل‌ها در ایران را نشان می‌دهند که از تضاد و مناقشه جدی تا همکاری و تشریک‌مساعی امتداد دارند. در حالت تضاد، شکاف‌های نسلی عموماً مربوط به رفتارهای دیجیتال، ارزش‌ها و یا استفاده‌های سیاسی از فناوری مربوط هستند. از نمونه‌های رایج این نوع تنش‌ها می‌توان به حساسیت‌های شدید والدین نسبت به استفاده از وی‌پی‌ان‌ها توسط جوانان، کنترل و نظارت شدید و گاه وضع ممنوعیت‌هایی برای استفاده‌های آن‌ها از اینترنت و یا در سویه دیگر به تمسخر گرفتن والدین و تعلقات نسلی آن‌ها توسط جوانان در فضاهای شبکه‌ای اشاره کرد. قراین تجربی موجود مؤید این است که این نوع کنترل شدید گسترده‌تری زیاده‌نماید و بیشتر در شهرهای کوچک و میان خانواده‌های با سرمایه‌ای فرهنگی و اقتصادی کمتر رواج دارد. وضعیت وابستگی، صورت تعاملی دیگری است که بیانگر اتکای نسل‌های بزرگ‌سال به والدین برای دسترسی و سواد دیجیتال است. در پیمایش ملی کودکان و نوجوانان، ۶۷ درصد پاسخگویان اشاره به ارائه مشاوره و کمک به والدین خود داشته‌اند. کمک در راه‌اندازی سایت‌های شبکه اجتماعی، ارتقا و روزآمد ساختن برنامه‌ها، کمک در انجام کارهای بانکی به شیوه مجازی از جمله این موارد بوده‌اند. وضعیت سوم، استقلال (همزیستی موازی) نسل‌ها در بهره‌مندی از فناوری است. در این حالت نسل‌های بزرگ‌سال و جوان اولویت‌های خود در استفاده از فناوری را برمی‌گزینند. برای نمونه درحالی که برای غالب نسل‌های بزرگ‌سال به کارگیری اپ‌های بومی (ای‌ت‌ا، بله) و یا جستجوی اخبار از کانال‌های رسمی اولویت دارد، شبکه‌های اینستا و یا تیک‌تاک اولویت نوجوانان را شکل می‌دهد. سرانجام همکاری و تعامل، صورت دیگری از مناسبات نسلی است که بر اساس آن تعاملات دیجیتال برای حل مسئله و همکاری میان نسل‌ها برقرار می‌گردد. رایج‌ترین

۱. در سنخ‌شناسی دیگری یادگاری و همکاران (۱۴۰۱) بر مبنای جامعه‌پذیری رسانه‌ای در ایران، چهار نسل‌سازش‌پذیر، خطرپذیر، تحول‌پذیر و محدودیت‌ناپذیر را از هم تفکیک می‌کنند.

۲. بر اساس نتایج پیمایش ملی کودکان و اینترنت در ایران، تنها ۱۲٫۹ درصد کودکان و نوجوانان ۹ تا ۱۷ ساله مخالفت والدین را دلیل عدم استفاده از اینترنت عنوان کرده‌اند.

شکل این نوع همکاری‌ها را می‌توان در مدیریت مشترک (خانوادگی) تجارت الکترونیک در اینستاگرام و یا در استارت‌آپ‌هایی سراغ گرفت که هم‌زمان مهارت‌های دیجیتال جوانان و تجارب بزرگ‌سالان را به خدمت می‌گیرند.

تنوع در شیوه‌های تعاملات دیجیتال نسل‌ها مؤید پیچیدگی این رابطه و آثار و پیامدهای متنوع آن در سطوح بین فردی، نهادین و ساختاری است. در ادامه بحث آثار پیوند زنده و شکاف برانگیز این نوع تعاملات را به تفکیک مورد بحث قرار می‌دهیم:

فناوری‌های دیجیتال به‌عنوان پلی بین نسل‌ها: پژوهش در زمینه آثار شبکه‌های دیجیتال بر پیوندهای خانوادگی سنتی نسبتاً جدید است. اگرچه برخی از این دسته مطالعات (مثلاً ویل‌دینگ و همکاران ۲۰۲۰، میلر و مادیانو، ۲۰۱۲ و لیم (۲۰۱۹) نشان می‌دهند که فناوری‌های دیجیتال هم‌زمان هم مقوم ساختارهای قدرت موجود در خانواده‌اند و هم هم‌زمان آن را به چالش می‌کشند، باین حال پژوهش‌های بسیاری (مثلاً نجات‌بخش، ۲۰۱۴ و پرهام و آلن، ۲۰۱۵)، مؤید قابلیت‌های شبکه‌های اجتماعی برای تقویت پیوندهای بین نسلی درون خانواده هستند. فناوری‌های دیجیتال سرمایه‌های خانوادگی، اقتصاد عاطفی و البته ظرفیت‌های جدیدی برای جهان‌وطنی فراهم می‌سازند. بر پایه این مطالعات، عواطف، اندیشه‌ها و تجربیات جهان‌وطنانه علیرغم آنکه جایگزینی برای نابرابری‌ها و احساس انزوا و تنهایی نیستند و علیرغم آنکه ماهیت تجربه آن می‌تواند در گروه‌های سنی (نسلی) متفاوت صورت‌های متفاوت‌هایی به خود گیرد (مثلاً ادراکی-مفهومی بودن و یا بازاندیشانه بودن)، مستقیماً و به شیوه‌ای تصاعدی از فناوری‌های دیجیتال تأثیر می‌پذیرد.

ابزارهای دیجیتال در ایران در بسیار موارد نقشی همراه کننده و انسجام بخش در مناسبات نسل‌ها داشته‌اند. همچون بسیاری از نقاط جهان در مواقع بحرانی (مثلاً شیوه کووید ۱۹ و یا جنگ ۱۲ روزه اسرائیل علیه ایران) ابزارهای دیجیتال امکانی برای تماس دوستان، اعضای خانواده در مرزهای ملی و فراملی ایجاد کردند. همبستگی بسیاری از ایرانیان غربت نشین (دایاسپورا) در ایام جنگ (که اغلب با واسطه رسانه‌های دیجیتال ابراز

شد)، به ارتقا حس همبستگی ملی و میهن دوستی ایرانیان کمک کرد. به همان سان در مناسبت‌های تقویمی ملی (به‌ویژه نوروز) رسانه‌های دیجیتال صحنه‌ای برای نمایش حس تعلق، شکوه و بازاندیشی ایرانیان در میراث فرهنگی خویش فراهم می‌سازد و امکان برنامه‌ریزی گسترده‌تر و آسان‌تر و مشارکت بیشتر در تولید روایت‌های مربوط به آن را برای آن گروه‌های مختلف فراهم می‌کند.

از جلوه‌های آشنای دیگر پیونددهنده شبکه‌های دیجیتال، باید به گروه‌های خانوادگی آنلاین اشاره کرد. این نوع گروه‌ها که معمولاً اعضای بزرگ‌سال خانواده در راه‌اندازی و اداره آن سهم بیشتری دارند، آشکارا به گسترش ارتباط و تقویت سرمایه‌های اجتماعی بین خانوادگی می‌انجامد و به حفظ و تقویت انرژی و حمایت عاطفی از خانواده‌ها و آشنایی و ارتباط بیشتر نسل‌های مختلف کمک می‌کند. بعلاوه، این گروه‌ها خود فرصت و امکان ارزشمندی برای آشنایی بیشتر یا تکمیل مهارت‌های دیجیتال و کاهش شکاف‌های مربوط به شمار می‌آیند. فارغ از این گروه‌های شبکه‌ای، در سطح درون خانوادگی نیز به‌طور معمول جوانان به‌واسطه برخورداری بیشتر از مهارت‌های دیجیتال در آموزش و انتقال این مهارت‌ها به بزرگ‌سالان (مثلاً در استفاده از بانکداری الکترونیک و دیگر خدمات حکمرانی دیجیتال) سهم‌اند و در بسیاری مواقع الگوی ارتباطی دیجیتال را فراگیر ساخته‌اند. روشن است که همکاری‌ها و تعاملات درون خانوادگی و بین خانوادگی همواره ممکن است لایه‌هایی از قدرت و نابرابری را آشکار ساخته و مشارکت در آن‌ها با عنصری از التزام نیز همراه باشد. برای نمونه کمک فرزندان به والدین در ارائه خدمات دیجیتال، گاه ممکن است بیشتر منعکس‌کننده الزامی اخلاقی و اجتماعی باشد تا نوعی همگرایی ارزشی. به همان سان، عضویت و مشارکت در گروه‌های مجازی خانوادگی، ممکن است نشانه‌هایی از روابط سلسله‌مراتبی قدرت و بازتولید سلطه را در خود داشته باشند. باین حال این تنش‌ها و تعارضات را عموماً با کنترل و ملاحظه محدودیت‌ها و محرومیت‌های سرمایه‌ای (به‌ویژه فرهنگی) می‌توان توضیح داد و مقیاس گسترده‌ای را به نمایش نمی‌گذارند.

اگرچه توجه به آثار شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌های نوین بر کیفیت روابط خانوادگی موضوع پژوهش‌های زیادی در غرب و نیز کشورهای شرق آسیا بوده است (برای نمونه نگاه کنید به تالهامر، ۲۰۲۴)، پژوهش‌های انجام‌شده در ایران به نسبت محدود و کمتر متمرکز بر فهم ماهیت پدیدارشناسانه این تعاملات و سویه‌های انسجام بخش آن بوده‌اند. از نمونه‌های نزدیک اخیر می‌توان به پژوهش غمامی و ملک‌خانی (۱۴۰۰) که شبکه‌ها را هم‌زمان محرک فاصله زدایی و فاصله زایی در ارتباطات خویشاوندی (بسط دهنده گستره ارتباطات و کاهش دهنده عمق آن‌ها) می‌دانند و نیز حیدری و همکاران (۱۴۰۳) اشاره کرد که نشان می‌دهند علیرغم گسست بندهای خویشاوندی در جامعه، فعالیت در شبکه‌های اجتماعی مجازی باعث تقویت فعالیت‌های فراغتی مشترک با خانواده می‌گردند.

در سطحی فراتر، فناوری‌های نوظهور هوش مصنوعی نیز نوید فرصت‌های بیشتری برای کاهش برخی شکاف‌های نسلی فراهم می‌سازند و در سطوحی به پیوند بیشتر نسل‌ها کمک می‌کنند. برای نمونه ابزارهای ترجمه هوش مصنوعی (مترجم گوگل) مجالی برای اعضای بزرگ‌سال خانواده‌ها (به‌خصوص در میان خانواده‌های مهاجر خارج از ایران و یا در میان بزرگ‌سالان با فرزندان مهاجر) برای ارتباط و طرح مطالبات و خواسته‌های آن‌ها فراهم می‌کند. پلتفرم‌های آنلاین مجال یادگیری مستمر مهارت‌های دیجیتال را به افراد با مهارت کمتر مهیا می‌سازند و برخی چت‌بات‌ها نیز امکان حفظ خاطرات و میراث خانوادگی (در شکل آرشیوهای خانوادگی تولیدشده توسط هوش مصنوعی) و یا دسترسی سالمندان به خدمات مراقبتی و حتی نیاز آن‌ها به برقراری ارتباط و گریز از تنهایی را تا حدودی تأمین می‌کنند.

فناوری‌های دیجیتال به‌عنوان منبعی برای تنش: در امتداد نگاه‌ها و ارزیابی‌های همسو با فناوری‌های دیجیتال، روایت‌های بدبینانه به آن‌ها نیز در برخی متون پژوهشی به چشم می‌خورد. احمدی و کریمی (۱۴۰۳) بر اساس فراتحلیلی از پژوهش‌های موجود در ایران

استدلال می‌کنند که اجتماعی شدن فزاینده نسل جدید (نسل زد) با رسانه‌های نو، با قدرت بخشی به آن‌ها، نظم تازه‌ای را در مناسبات خانوادگی برقرار کرده‌اند و کاهش وابستگی و احترام نسل‌های جدید به خانواده را با کاهش اعتماد به نهادهای سیاسی و میل بیشتر جوانان به مشارکت‌های مدنی (سبک محور) مرتبط می‌دانند.

در چشم‌انداز کلی، نگاه بدبینانه به آثار رسانه‌های نوین و شبکه‌های دیجیتال بر سبک‌های زندگی و مناسبات نسلی در ایران غالب است و پژوهش‌های موجود در ایران به‌طور معمول همسویی بیشتری با خوانش‌های آسیب‌شناختی از شبکه دارند. در سال‌های اخیر می‌توان نمونه‌هایی از پژوهش‌هایی را یافت که آثار منفی استفاده از فناوری‌های شبکه‌های دیجیتال (به‌ویژه شبکه اجتماعی تلگرام) را بر پویایی‌های خانوادگی مورد توجه قرار داده‌اند. مطالعات فوق‌العاده اغلب هم‌زمان تأثیرات محدودکننده و قدرت‌دهنده شبکه‌ها را مورد تأکید قرار داده و مواردی چون استعداد شبکه‌ها در معرفی روابط (سیاح طاهری، ۱۴۰۱) و نمایش صورت‌هایی از مقاومت و پیش روی آرام در زندگی روزمره (کرمانی، ۱۳۹۶)، فاصله زدایی کاربران در ابعاد مادی زندگی هم‌زمان با فاصله زایی در ابعاد معنوی زندگی و ایجاد برخی تعارضات میان والدین و دانش‌آموزان به‌واسطه تسهیل ارتباطات با غیر هم‌جنس (اربابی و همکاران، ۱۴۰۲) را مورد تأکید قرار می‌دهند. جنادله و رهنما (۱۳۹۷) با فرا تحلیلی مطالعات این حوزه در ایران با تأیید غلبه رویکرد آسیب‌شناختی و جبرگرایانه فناورانه در این مطالعات، نادیده گرفتن تأثیرات مثبت و با بی‌توجهی به پیچیدگی روابط و متغیرهای میانجی را از ضعف‌های عمده می‌دانند.

فارغ از ملاحظه فوق، در این بخش نگرانی‌ها متوجه سطوح مختلفی چون تغییرات ارزشی، تأثیرات سوء بر الگوی مناسبات خانوادگی (جنبه‌های اخلاقی)، بی‌عدالتی و نابرابری، تغییر ماهیت ارتباط و غیر فردی شدن و جایگزینی نیروی کار انسانی با ماشین است.

مهم‌ترین نگرانی از آثار منفی شبکه‌های دیجیتال در ایران تغییرات ارزشی ملازم با آن است. همراهی این نگرانی به‌ویژه با گفتمان‌های سیاسی و ایدئولوژیک در ایران، در

چند دهه گذشته غالباً موضوعی برای ایجاد هراس‌های اخلاقی و نظارت و کنترل‌های شدید در دسترسی به ابزارهایی چون ویدئو (شهابی، ۱۹۹۸، اتوود، ۲۰۲۴)، ماهواره (منتظر قائم، ۱۹۹۷ و ارجمندی، ۱۹۹۷)، اینترنت و گوشی‌های موبایل بوده است. پژوهش‌های تجربی متمرکز بر این حوزه نوعاً موضوعاتی چون کاهش ارتباط با خانواده (تبریزی، ۱۳۹۸)، عرفی سازی و سکولار شدن (سیاح طاهری و همکاران، ۱۴۰۱، یادگاری و همکاران، ۱۴۰۱)، نسبی گرایی، رواج بی‌بندوباری‌های اخلاقی، مصرف گرایی، خود شیدایی، فردی شدن و استقلال‌طلبی و تغییر ارزش‌های جنسیتی و خشونت‌طلبی را از جمله آثار ارزشی فناوری‌های جدید معرفی می‌کنند. رواج ارزش‌های جهان‌وطنانه در میان جوانان که در پیمایش‌های اخیر نیز کاملاً نمایان است، عموماً با مصرف رسانه‌های نو توسط آن‌ها مرتبط دانسته شده است. به همان‌سان برخی مطالعات تفاوت‌های نسلی و شکاف‌ها در ارزش‌های سیاسی نسل‌های فعلی جوانان (از بی‌تفاوتی و انفعال تا رادیکالیسم و یا توجه به جنبش‌های اجتماعی جایگزین) را از آثار دیگر مواجهه گسترده با این فناوری‌ها معرفی می‌کنند و نقش فعال گرایی شبکه‌ای هشتگی (جکسون و بیلی، ۲۰۲۰) را در بروز حوادث سیاسی مانند وقایع سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ مهم می‌دانند. در وجه ارزشی نگرانی‌های دیگر بابت اختلال‌ها و ناهنجاری‌هایی است که وابستگی زیاد به فناوری‌های دیجیتال (به‌ویژه گوشی‌های هوشمند) در مناسبات اجتماع و خانوادگی بر جای می‌گذارد. این وابستگی‌های افراطی عملاً در مواردی به نقض حریم خصوصی شهروندان در حوزه عمومی و یا تنش‌ها و مشاجرات در قلمرو خصوصی خانواده می‌انجامد. به همان‌سان از نگرانی‌های مهم در این زمینه، جایگزینی ارتباطات آنلاین با معاشرت‌پذیری‌های دوستانه و به‌خصوص خانوادگی است که در مواردی محرک راه‌اندازی کارزارهایی برای محدود ساختن استفاده از آن‌ها بوده است.

در میان پژوهش‌های تجربی در ایران حساسیت نسبت به محتوا و بخصوص زمان

۱. در پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان در سال ۱۳۹۹، ۲۱٫۶ درصد جوانان هویت خود را به‌عنوان "شهروند جهان" معرفی کرده‌اند.

سپری شده در رسانه‌های اجتماعی و یا در پلتفرم‌های بازی بیشتر نمایان است. در پیمایش ملی اینترنت و کودکان و نوجوانان، ۲۵٫۴ درصد به موضوع کشمکش با خانواده و دوستان به خاطر وابستگی به اینترنت اشاره کرده‌اند و بروز مشکلاتی چون آسیب درسی و اختلال در خواب و خوراک به ترتیب توسط ۲۲٫۷ و ۱۹٫۲ درصد آن‌ها گزارش شده است. به همان سان در برخی مطالعات کیفی و کوچک‌مقیاس، انجام بازی‌های اینترنتی موضوعی اختلاف‌برانگیز عنوان شده است و بسیاری بزرگ‌سالان پرداختن به بازی‌ها را اساساً فعالیتی بیهوده و موازی با اتلاف وقت می‌دانند (نگاه کنید به اشرف سمنانی و همکاران، ۱۴۰۳).

کمترین تمرکز در مطالعات داخلی این حوزه معطوف به تحلیل‌های اقتصاد فرهنگی از نابرابری‌ها در دسترسی‌ها به فناوری‌های دیجیتال و آثار آن در متن خانواده و بین نسل‌هاست. آمارهای موجود به‌خوبی گویای آن است که علاوه بر شکاف در دسترسی بر اساس مؤلفه‌هایی چون زیست در شهر و روستا، طبقه و جنسیت، ابعاد نسلی این نابرابری‌های نیز سویه مهم دیگری است که بندرت بررسی شده است. برای نمونه بر پایه نتایج موج سوم پیمایش مصرف کالاهای فرهنگی (۱۳۹۹) فارغ از دسترسی و استفاده از اینترنت و میانگین استفاده روزانه از آن، داده‌های مربوط به نوع استفاده از اینترنت نیز آشکارا مؤید شکاف دیجیتال و مهارت‌های بیشتر گروه‌های سنی ۱۵ تا ۲۵ است. جدول زیر برخی از این تفاوت‌ها را نشان می‌دهد:

جدول ۲. بهره‌مندی و نوع استفاده گروه‌های سنی مختلف از اینترنت (بر اساس پیمایش مصرف

کالاهای فرهنگی، ۱۳۹۹)

گروه سنی	دسترسی به اینترنت	میانگین استفاده	دانلود نرم‌افزار	دانلود عکس	دانلود فیلم	دانلود موسیقی	فعالیت در شبکه‌های اجتماعی	دانلود مقاله و کتاب
۱۵-۲۵	۸۵٫۵	۳	۲۵	۳۸٫۱	۴۳٫۷	۶۲٫۴	۷۵٫۱	۲۹٫۱
۲۶-۴۰	۷۵٫۳	۲٫۶	۱۸٫۳	۳۲٫۳	۳۰٫۹	۴۷٫۳	۷۶٫۳	۲۱٫۶
۴۱-۶۴	۳۷	۲٫۱	۶٫۸	۱۶٫۹	۱۲٫۴	۲۲٫۸	۵۵٫۹	۱۴٫۶
+۶۵			۰٫۲	۱٫۳			۱۲٫۶	۳

روشن است که دسترسی‌های نابرابر به فناوری که الگوهای مشابه آن در ایران را علاوه بر اینترنت، در دسترسی و استفاده از ابزارهای ارتباطی دیگر چون تلفن همراه و یا تبلت و کامپیوترهای خانگی نیز می‌توان یافت، علاوه بر گروه‌های سنی برحسب مکان زندگی (روستا/شهر)، میزان تحصیلات، جایگاه طبقاتی، جنسیت و مؤلفه‌های مشابه نیز قابل مشاهده است. برای نمونه بر اساس پیمایش ملی ارزش‌های جوانان (سال ۹۹)، ۹۱٫۷ درصد جوانان شهری ۱۸ تا ۳۵ ساله، به اینترنت دسترسی داشته‌اند درحالی‌که این نسبت برای جوانان روستایی ۸۲٫۲ درصد بوده است. به همان‌سان برخورداری و یا محرومیت از تحصیلات دانشگاهی نیز تفاوتی معنی‌دار در دسترسی جوانان به اینترنت را آشکار می‌سازد (۹۶٫۹ درصد در برابر ۸۲٫۲ درصد). شکاف‌های دیجیتال مانعی برای همگرایی و بهره‌مندی از ظرفیت‌های قدرت‌دهنده و یا پیونددهنده آن‌ها (هم در سطح افقی (رابطه با مردم) و هم در سطح عمودی (رابطه با حکمرانی) و در نهایت برقرار عدالت شهروندی خواهند بود و بر این اساس مدل‌های موفق در سیاست‌های دیجیتال در جهان تأکید ویژه‌ای برای بالا بردن نرخ نفوذپذیری اینترنت و فناوری‌های لازم با آن در مناطق مختلف، دسترسی ارزان به اینترنت و آموزش و ارتقا سواد دیجیتال در میان گروه‌های سنی بزرگ‌تر و با مهارت کمتر دارند.

دستاوردهای هوش مصنوعی در سال‌های اخیر عرصه تازه‌ای را برای نگرانی نسبت به ارتباطات انسانی در متن خانواده و فراسوی آن ایجاد کرده است که از جمله آن‌ها بروز شکاف‌های شناختی و معرفتی (به‌واسطه آشنایی و اعتماد کمتر بزرگسالان به این ابزارها)، غیر فردی شدن بیشتر روابط، از دست رفتن بیشتر حریم خصوصی (مثلاً بابت نگرانی از شنود و یا ثبت و ضبط تصاویر و اسناد و اطلاعات و مکالمات)، شکاف‌های مربوط به نشر اطلاعات غلط، تحت‌الشعاع قرار گرفتن حافظه‌های انسانی با ماشین‌های هوشمند و تغییر ماهیت هستی‌شناختی آن (هاسکینز، ۲۰۲۴)، هم‌صحبت شدن کودکان و سالمندان و دریافت مراقبت‌های خانگی از هوش مصنوعی و نگرانی‌های نسل‌های جوان بابت جایگزینی برخی فرصت‌های شغلی با ابزارهای هوشمند قابل‌ذکر است. تحولات فوق

علاوه بر آنکه پیچیدگی ارتباط با فناوری‌های دیجیتال و رخنه‌پذیری فرایندها را در همه سطوح زندگی روزمره ما را نشان می‌دهند، دشواری و ضرورت مداخلات سیاستی را برای مدیریت چالش‌ها و برقراری توازن در این ارتباط آشکار می‌سازند.

به این ترتیب و بر اساس قرائن تجربی می‌توان استدلال کرد که فناوری‌های دیجیتال در ایران توأماً ظرفیت‌های انسجام بخش و شکاف آفرین را به نمایش می‌گذارند. تمرکز انحصاری بر سویه‌های واگرایانه و یا همگرایانه با ساده‌سازی واقعیت تعاملات جوانان در متن‌های درون و برون خانوادگی لاجرم به تحلیل‌های رادیکال آسیب‌شناختی و یا جبرگرایی فناورانه می‌انجامند. به عنوان نمونه‌های موردی برای تأیید گزاره فوق می‌توان به استفاده از شبکه‌های تلگرام و اینستاگرام به عنوان دو نمونه پرطرفدار از پلتفرم‌های ارتباطی اشاره کرد. تلگرام تا پیش از فیلترینگ در ایران (سال ۱۳۹۸) محبوب‌ترین پلتفرم اجتماعی پیام‌رسان با بالغ بر ۴۰ میلیون کاربر به شمار می‌رفت که عموماً از آن برای کسب خبر، فعال‌گرایی‌های سیاسی و البته سرگرمی استفاده می‌کردند. در وجه پیونددهنده چنانکه پیش‌تر اشاره شد، تلگرام بخصوص کانال‌های ارتباطی خانوادگی، علاوه بر ایجاد فرصتی برای تقریب نسل‌ها و اشتراک در علایق و روزمرگی‌ها و جهان‌زندگی کاربران ایرانی، فرصتی را نیز برای راه‌اندازی بسیاری از کسب‌وکارها کوچک برای ایرانیان فراهم ساخت که در آن‌ها ترکیب نیروی کار و ابتکار جوانان با تجارب و مهارت‌های بزرگسالان دیده می‌شد. این تلاقی نسلی به دنبال خود لاجرم انتقال سواد دیجیتال از طرف جوانان به نسل‌های بزرگسال را نیز به دنبال داشت. باین همه به موازات تلگرام به عرصه‌ای برای فعالیت سیاسی و سازمان‌دهی نارضایتی‌های جوانان نیز تبدیل شد که جلوه بارز آن را می‌توان در اعتراضات سال ۹۸ و تا اندازه‌ای اعتراضات دی ماه ۱۴۰۴ جستجو کرد. با آنکه پس‌ازاین وقایع و ممنوعیت تلگرام برخی کاربران میان‌سال و یا سالمند به استقبال پیام‌رسان‌ها و پلتفرم‌های جایگزین (مانند سروش، رویکا) رفتند، باین حال غالب کاربران جوان‌تر به کمک ابزارهای فیلترشکن همچنان به استفاده از تلگرام ادامه دادند و از آن برای طنزهای سیاسی، نقدها به حاکمیت و گاه نقد محافظه‌کاری‌های بزرگسالان استفاده می‌کنند.

تجربه کمابیش مشابهی از فرصت‌های توأماً پیوند آفرین و تنش‌زا را در مورد شبکه اینستاگرام نیز می‌توان نشان داد. تا پیش از فیلترشدن این شبکه در سال ۱۴۰۱، ۵۸ درصد ایرانیان از آن استفاده می‌کردند و ۱٫۵ میلیون کسب‌وکار کوچک به آن متکی بودند. بر اساس داده‌های آماری، ۵۸ درصد فروشندگان آنلاین این شبکه کمتر از ۳۵ سال دارند. فارغ از اهمیت اقتصادی این شبکه، بصری بودن و پیوند گسترده آن با پویایی‌های فرهنگی عامه‌پسند جهانی (به‌خصوص از طریق اتصال با دایاسپورای گسترده ایرانی در غرب و سراسر جهان) بدون تردید نقش چشمگیری در ارتقاء ارزش‌های جهان‌وطنانه داشته است. در بعد فرهنگی اینستاگرام در دهه اخیر در ترویج ارزش‌های (جنبش‌های) فمینیستی (ازجمله جنبش زن، زندگی، آزادی) و فعال‌گرایی‌های جوانان نیز مؤثر بوده و مکانی برای شکل‌گیری و ترویج کارزارهای مرتبط با آن به شمار می‌آید. تفاوت در الگوها و جهت‌گیری‌های ارزشی نسلی در ایران، اینستاگرام را نیز همانند تلگرام هم‌زمان به صحنه پیوندها و انشقاق‌های نسلی تبدیل ساخته است. برای نمونه درحالی‌که گروه‌های سنی بزرگ‌تر بیشتر متمایل به سرگرمی‌ها و فعالیت‌های سنتی‌تری (مثلاً در قالب گروه‌های شعر و کتاب‌خوانی، آشپزی و مانند آن هستند)، قلمروهای مربوط به سبک زندگی مدرن، مصرف، بدن، طنز و شوخی‌های سیاسی در میان جوانان طرفدار بیشتری دارند و شکاف‌های نسلی الگوریتمی در مواجهه با این شبکه به‌وضوح قابل مشاهده است.

توصیه‌های سیاستی: سیاست‌گذاری دیجیتال در ایران عموماً کنترلی و پیش‌گیرانه و با اتکای زیاد به فیلترینگ (متأثر از ملاحظات سیاسی و امنیتی) است. فیلترینگ اگرچه به‌مثابه سیاستی رایج در برخی کشورها در مواردی ضروری و اجتناب‌ناپذیر است، باین‌حال رویکرد پایدار و مؤثرتر برای افزایش ظرفیت‌های انسجام‌بخش و کنترل مخاطرات فردی، ارتباطی و اجتماعی فضای دیجیتال بدون تردید ترویج آموزش‌های رسمی برای سواد دیجیتال است. با ملاحظه فوق‌توصیه‌ها و مداخلات سیاستی برای تعدیل و یا رفع تنش‌های برآمده از رخنه فناوری‌های دیجیتال بر مناسبات نسل‌ها را در سطوح و عرصه‌های متنوعی

می‌توان تفکیک و به تناسب برای آن‌ها برنامه‌هایی را پیشنهاد کرد. در ادامه به معرفی محورهایی برای این مداخلات می‌پردازیم:

۱. پوشش دیجیتال حداکثری: چنانکه در بخش‌های قبلی نیز اشاره شد، نابرابری‌ها در دسترسی و شکاف دیجیتال، فارغ از ضعف‌های زیرساختی (مثلاً پهنای باند) واقعییتی انکارناپذیر در ایران است. در این گزارش اشاراتی به دسترسی کمتر افراد میان‌سال و سالمند، زنان، ساکنان مناطق مرزی و نیز ساکنان شهرهای کوچک و روستاها داشتیم. دسترسی‌های کمتر در میان همه سطوح ساختاری فوق‌الزاماً با استفاده‌های کمتر و به‌ویژه برخورداری از مهارت‌های کمتر دیجیتال همراه بوده است. برای رفع نقیصه فوق‌ضروری است توسعه زیرساخت‌ها در نواحی روستایی، ارائه سوبسیدهای بیشتر به گروه‌های کم‌بضاعت برای دسترسی به اینترنت و به‌طور خاص حمایت بیشتر از صاحبان تخصص و افراد مستعد در حوزه فناوری‌های دیجیتال مورد توجه ویژه قرار گیرد

در سطح دیگر مداخلات برای ارتقا دانش و مهارت دیجیتال نقشی تعیین‌کننده دارد. ارتقا سواد دیجیتال البته ضرورتاً ابتکاری از بالا به پایین و متکی به چهارچوب‌های رسمی نیست با این حال نقش دولت در داشتن ذهنیت همگرا و تسهیل‌گری در فعالیت‌های مدنی و غیردولتی تعیین‌کننده است. بسیاری از کشورهای با شباهت‌های زیرساختی در ویژگی‌های فرهنگی (مثلاً فرهنگ‌های جمع‌گرا با تعلقات خانوادگی شدید) و زیرساختی، برنامه و ابتکارات ویژه‌ای برای یادگیری بین‌نسلی و انتقال تجربه بین گروه‌های سنی مختلف (هم‌نسل‌های درون خانواده و هم‌فراتر از خانواده) دنبال می‌کنند. این نوع برنامه‌ها غالباً همسویی نزدیک بین نهاد دولت و خانواده را طلب می‌کنند و از این رو با توجه به نگرانی‌ها و نقش اغلب کنترل‌کننده و محدودکننده دولت در ایران (به‌واسطه فیلترینگ و تأمین زیرساخت‌ها) اقناع خانواده‌ها برای این منظور حیاتی است. قرار دادن برنامه‌های آموزشی مشارکتی در مدارس، برگزاری کارگاه‌های آموزشی در مراکز محله‌محور (مثلاً در

۱. در کشورهای هند و چین نمونه‌های موفق از این نوع ابتکارات برای پوشش گروه‌های کم‌برخوردار به کار گرفته شده است

شهرداری و یا خانه‌های روستایی و یا مساجد و عرصه‌های عمومی مورد اقبال مردم و پیش‌بینی خدمات واسطه‌گرانه برای رفع تعارض‌های مربوط به استفاده از فناوری در سطح خانواده‌ها از جمله پیشنهادها مرتبط می‌باشند.

۲. خانواده و مداخلات اجتماع‌محور. طیف متنوعی از برنامه‌ها و در سطوح مختلف در این نوع مداخلات سیاستی قرار می‌گیرند. حمایت از والدینی که به حیات دیجیتال کودکان توجه دارند و برخورداری آن‌ها از خدمات مشاوره فناورانه و نیز روان‌شناختی کارشناسانی که به آن‌ها در رفع تنش‌های مرتبط با استفاده از فن‌آوری‌های یاری‌رسانند، هم‌زمان فرصتی برای ارتقای مهارت آن‌ها و پرهیز از به‌کارگیری شیوه‌های آزمایش و خطا فراهم می‌کند. به همان‌سان آنچه اصطلاحاً به آن «سم‌زدایی»^۱ دیجیتال اجتماع‌محور می‌گویند، نیز می‌تواند ابتکار مفید دیگر باشد. اگرچه محدودیت‌های بخش مدنی و تمرکز کمتر آن‌ها بر این نوع برنامه‌ها، امتداد این برنامه‌ها به حوزه عمومی و اجتماع در ایران را محدود ساخته است، با این حال به صورتی متناقض از ظرفیت گروه‌های دیجیتال خانوادگی در ایران برای این منظور می‌توان استفاده کرد. برای نمونه مدیران صفحات و کانال‌ها می‌توانند روزهای خاص و یا ثابتی را در هفته و یا ماه برای پرهیز از هرگونه مرآوده دیجیتال با اعضاء توصیه کرده و عملاً از مبادله پیام در آن ایام پرهیز شود. به همان‌سان ملاقات‌های جمعی خانوادگی می‌توانند فرصتی برای تمرین این نوع فاصله‌گیری‌های داوطلبانه باشند. ابتکار دیگری که والدین می‌توانند در آن مشوق و مشارکت‌کننده اصلی باشند، برگزاری سرگرمی‌ها و بازی‌های غیر دیجیتال (آنالوگ) است.

ایده یادگیری‌های مشترک به‌خصوص در مورد ابزارهای هوش مصنوعی نیز ایده مفید و جذاب دیگری است که به نزدیک شدن درک و ذهنیت والدین و فرزندان در خصوص امتیازات و محدودیت‌های فناوری‌های جدید (به‌ویژه هوش مصنوعی) کمک می‌کند. برای این منظور می‌توان کلاس‌های آموزشی ویژه اعضای خانواده در مراکز

۱. سم‌زدایی detoxification ایده و استعاره‌ای برای مقاومت و رفع وابستگی‌های شدید به فعالیت‌های آنلاین به شمار می‌آید و به طور فزاینده‌ای به کارزاری رایج در بین گروه‌ها و نیز جامعه مدنی تبدیل شده است.

عمومی چون شهرداری‌ها برگزار کرد و برای مشارکت تعداد بیشتری از اعضای یک خانواده در هر دوره آموزشی تسهیلاتی را (مثلاً تخفیف، ارائه گواهی، دعوت از افراد ماهر و فعال شرکت‌کننده برای تدریس در دوره‌های مشابه) در نظر گرفت.

فارغ از نقش کلاس‌های آموزشی، سواد دیجیتال خارج از منزل، آموزش سواد انتقادی در منزل نیز می‌تواند ابتکاری دیگری برای ارتقا دانش و کاهش تنش‌های درون خانواده‌گی باشد. سواد انتقادی نسبت به هوش مصنوعی به‌طور فزاینده به آموزش ضروری در متن خانواده‌ها تبدیل می‌شود. همه‌جا حاضر شدن هوش مصنوعی، استفاده از آن برای کار، سرگرمی، دریافت مشاوره و فعالیت درسی و علمی بدون تردید عرصه‌های مناقشه برانگیزی را در مقولاتی چون اعتبار، سوگیری، وجوه اخلاقی، جنبه‌های انسانی (جایگزینی ماشین با انسان)، تزاخم با سنت‌ها و ارزش‌ها، مخاطرات مربوط به وابستگی و تغییرات هستی‌شناختی عاطفی و مانند آن پدید می‌آورد. گفتگو درباره این سوگیری‌ها و شناسایی محدودیت‌های هوش مصنوعی توسط اعضای خانواده محیط‌تمرینی گاه جذاب و نشاط‌آوری را فراهم می‌کند که به ارتقای سواد انتقادی دیجیتال آن‌ها می‌انجامد.

۳. آموزش‌های اجتماع‌محور. آموزش سواد دیجیتال انتقادی خارج از متن خانواده عملاً با ابتکارات و سلیقه‌های مختلف امکان‌پذیر است. برای نمونه در متن جامعه ایرانی استفاده از ظرفیت مساجد به‌خاطر فراگیری دسترسی به آن‌ها و نیز تعلق و اعتماد گروه‌های سنتی (در روستاها و شهرهای کوچک، فرصتی ممتاز است. پیش‌ازاین در سال‌های ابتدای انقلاب اسلامی مساجد پیوند عمیق‌تری با نیازهای و بدنه جامعه برقرار می‌کردند و ازاین‌رو به‌کارگیری مجدد فضای مساجد فرصتی برای احیاء مجدد این ظرفیت در خدمت سواد دیجیتال خواهد بود. در سطحی نهادین و رسمی، آموزش‌های اجتماع‌محور مرتبط با فناوری‌های جدید را می‌توان با مدارس پیوند داد. در حقیقت مدارس می‌توانند کانون استفاده مسئولانه از هوش مصنوعی و فن‌آوری‌های مرتبط با آن باشند. تجهیز مدارس در سطوح ابتدایی یا متوسطه اول به زیرساخت‌های کافی و پرسنل مجرب در این زمینه سنگ بنای آموزش نسلی آگاه و تیزبین خواهد بود که با اشتراک‌گذاری مهارت‌های خود با سایر

اعضای بزرگسال خانواده در ادامه به توازن در نگرش و به کارگیری فناوری کمک می‌کند. به همان‌سان کتابخانه‌های عمومی در روستاها و محلات شهری کانون مهم دیگری هستند که نقشی محوری در آموزش مهارت‌های نوین و ارائه خدمات به افراد متقاضی و انتقال تجارب میان آن‌ها ایفا می‌کنند. برای نمونه استفاده از هوش مصنوعی برای هنر (در قالب قصه‌گویی، موسیقی، داستان کوتاه، رمان، شعر و موارد مشابه) می‌تواند موضوعی برای برگزاری مسابقات و یا ارائه آموزش‌های ثابت در این محیط‌ها باشد.

سرانجام برای برقراری توازن بین نسلی، سیاست‌هایی را نیز در محل کار می‌توان به کار گرفت. ارائه آموزش‌های آسان و مستمر به افراد میان‌سال و ارشد در محیط‌های شغلی، برگزاری دوره‌های مستمر آموزش‌های حین خدمت (به‌ویژه برای پرسنل با سابقه بیشتر)، همراه ساختن تجربه دیجیتال پرسنل جوان با تجربه اعضای قدیمی‌تر جهت رسیدن به ابتکارات کاربردی، از جمله پیشنهادهایی است که می‌توان از آن‌ها بهره‌مند شد.

جدول ۳. منتخبی از چالش‌های دیجیتال نسلی و توصیه‌های سیاستی مرتبط با آن‌ها در ایران

مسئله سیاستی	دلیل اهمیت	توصیه سیاستی
شکاف ارتباطی	- حفظ توازن ارتباطی در خانواده - رفع سوء تفاهم‌ها به خاطر رمزگان متفاوت دیجیتال نسلی	برنامه‌های سواد دیجیتال ملی بزرگسالان، آموزش بین نسلی - بازنمایی مثبت از تعاملات بین نسلی دیجیتال در رسانه‌ها، - برگزاری کارگاه در محلات
سانسور اینترنت و استفاده از وی پی ان	اتکا به اپ‌های ممنوعه (تیک تاک، اینستاگرام) - استفاده از وی‌پی‌ان برای فعال‌گرایی یا زندگی اجتماعی	معافیت وی پی ان جوانان - دادن جواز استفاده از وی‌پی‌ان‌های ثبت شده با امکان نظارت امنیت مجازی - ارائه آموزش حقوق دیجیتال در مدارس
طرد دیجیتال در (مناطق روستایی)	- سرعت کم اینترنت - دسترسی کمتر به افراد ماهر در آموزش تک	فعالیت‌های داوطلبانه برای ارتقای سواد رسانه‌ای روستایی - ارسال دوره‌ای تیم‌های سواد دیجیتال
تضادهای خانوادگی بر سر فناوری	- تنش بر سر زمان‌های حضور آنلاین و دیجیتال	قراردادهای دیجیتال خانوادگی - برنامه‌های یادگیری مشترک والدین و جوانان

مسئله سیاستی	دلیل اهمیت	توصیه سیاستی
	- ترس از محتوای غیر اخلاقی - حریم خصوصی و کنترل	- آموزش به والدین و جوانان درباره توافق در خصوص قواعد حریم شخصی
ارزش‌های فرهنگی	تنش‌های برآمده از تلاقی ارزش‌های سنتی با جهان‌وطنانه	طراحی پلتفرم‌های مشوق محتوای محلی - ایجاد صفحاتی برای گفتگو بر سر ارزش‌ها، تولید مشترک نسلی محتوا ذیل سنت‌های ایرانی - تولید مستندهایی با نیت نشان دادن هویت‌های ترکیبی ایرانی‌ها
شکاف‌های سیاسی	- شکاف‌های نسلی بر سر فعال‌گرایی یا محافظه‌کاری، - نارضایتی بر سر فیلترینگ	گفتگوی عمومی بر سر حقوق و مسئولیت‌های دیجیتال - سیاست‌گذاری با مشارکت جوانان - پلتفرم‌های آنلاین برای گفتگوهای بین نسلی
فرار مغزها و مشارکت محدود جهانی	- مهاجرت جوانان ماهر باهدف دور شدن از محدودیت‌های دیجیتال	بازگشت دایاسپورای ماهر فراهم کردن امکان همکاری مجازی شرکت‌ها با دایاسپورای متخصص ایجاد مناطق ویژه اقتصاد دیجیتال با همکاری بین‌المللی معافیت مالیاتی برای شرکت‌های دیجیتال بین‌المللی

با توجه به محدودیت‌های فضا، جدول فوق تنها بر محورهای اصلی تأکید دارد که می‌توانند واسطه نسل‌ها بر سر شکاف‌های برآمده از به‌کارگیری فن‌آوری‌های نوین باشند. روشن است که مقوله نابرابری‌های و شکاف‌های نسلی در استفاده از فناوری در تقاطع با سطوح دیگری چون جنسیت، جغرافیای زندگی (شهر و روستا)، گروه‌های قومی و زبانی، پایگاه اقتصادی، سلامت یا معلولیت و موارد مشابه دیگر می‌تواند اشکال پیچیده‌تر و گاه

۱. بر اساس نتایج پیمایش ملی کودکان و اینترنت، اگر چه دسترسی به اینترنت در میان کودکان پسر و دختر تفاوت محسوسی را نشان نمی‌دهد و حتی اندکی به نفع کودکان دختر است، با این حال برای پسران دسترسی به اینترنت سهل‌تر و کمتر با مانع مقاومت‌ها (مخالفت‌های) والدین همراه است.

شدیدتری بیابد و بر این اساس ملاحظات سیاستی متفاوت و اغلب چندوجهی را طلب کند. از سوی دیگر در تدوین برنامه‌های و سیاست‌گذاری برای رفع تنش‌های بین نسلی، به کارگیری تجارب کشورهای با موقعیت نزدیک می‌توانند مفید باشد. در فضای سیاست‌گذاری برای اشاره به اقتضائات فرهنگی کشورهای غیر غربی عموماً از تعبیر «دیجیتال جهانی» استفاده می‌شود. استعاره دیجیتال جهانی اشاره به خاص بودگی‌های فرهنگی دارد که هم زمینه‌ساز تولید محتوای دیجیتال و هم به کارگیری آن در فرهنگ‌های گوناگون است. برای نمونه اتفاق نظر غالب بر این است که در فرهنگ‌های جمع‌گرا (مانند چین، هند، ایران) زمینه‌های بیشتری برای اشتراک در تجارب دیجیتال نسلی برقرار است و احترام به ساختار و سنت‌های خانوادگی تنش‌های شدید را تا اندازه‌ای کنترل می‌کند. به همان سان ابعاد بزرگ‌تر خانواده و میل بیشتر به سکونت به همراه خانواده (به دلایل فرهنگی، اقتصادی و مانند آن) استقلال عمل به عنوان یک ارزش را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر این اساس توجه به تجارب و درس‌های موفق برگرفته از سیاست‌گذاری‌های عدالت دیجیتال ممکن است مفید باشند. از جمله این درس‌ها و تجارب می‌توان به دسترسی محدود، به جای منع کامل (در چین)، قانونی کردن برخی وی بیان مشروط به نظارت داشتن بر آن‌ها (مورد ترکیه)، استفاده از ظرفیت مساجد برای آموزش سواد دیجیتال (مشابه کمپ‌های سواد دیجیتال برای روستایان هند)، برقراری پیوند بیشتر میان دایاسپورای گسترده ایرانی با ساکنان کشور (مورد مکزیک و فیلیپین) و موارد مشابه اشاره کرد.

در مجموع فرهنگ خانواده محور در جامعه ایرانی و میل گسترده ایرانی‌ها برای پیوند با جهان و آشنایی با تحولات جهان مدرن انگیزه اتصال و گفتگوهای آنلاین در میان آن‌ها در گروه‌های خانوادگی آنلاین را تقویت می‌کند. شیوه‌های افراد در گروه‌های خانوادگی آنلاین در ایران همچنان در امتداد برخی محدودیت‌ها و عادت‌واره‌های فرهنگی قرار دارد. برای نمونه برخی مطالعات تجربی تداوم شیوه‌های ارتباطی و فرهنگ مردسالارانه، گریز از کنترل و سانسور، تداوم شکاف‌های سیاسی و هویتی مستقر در جامعه ایرانی (ذکایی و ویسی، ۱۴۰۲)، به کارگیری زبان تصویری برای بیان عواطف (ایزدپناه و منتظر قائم ۱۳۹۷)

و یا رقابت‌های مصرفی را از جمله چالش‌های نهفته در این شبکه‌ها می‌دانند. با این حال فارغ از کاستی‌های فوق، میل گسترده به ایجاد این نوع گروه‌های دیجیتال در ایران ضمن آنکه نشانی از کاستی‌های ساختاری مزمن در جامعه (مانند محدودیت حوزه عمومی برای ارتباط و یا فراغت و سرگرمی و یا دسترسی ناکافی و یا کمتر مورد اعتماد به اخبار دارد، باین همه بیانگر میل به گفتگو و گسترش سرمایه‌های اجتماعی و ایجاد امنیت عاطفی و اجتماعی در برابر کاستی‌های حوزه عمومی نیز هست.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر تصویری از آثار فناوری‌های نوین دیجیتال بر آرایش روابط نسل‌ها، شیوه‌های هویت‌یابی و پیوندهای آن‌ها با یکدیگر ارائه کرد. تکنولوژی‌های فوق با تغییر در نظم مکانی، زمانی و تغییر سبک‌های متعارف در مناسبات درون و بیرون از خانواده، علاوه بر وابسته ساختن فزاینده نسل‌های مختلف، چشم‌انداز تازه‌ای در نظم اجتماعی، عاطفی و اخلاقی کاربران متنوع خویش پدید آورده‌اند. مواجهه در میدان‌های مختلف رسمی، غیررسمی و نهادین با این تغییرات عموماً منفعلانه، جبرگرا بانه و توأم با ظن و بدبینی شدید بوده است. سرعت گسترش و استقبال از فناوری‌های نوین، ادراک پدیدار شناختی از آن و آمادگی برای سیاست‌گذاری‌های فعالانه و آینده‌نگرانه را به تأخیر انداخته است.

در مقاله حاضر با اتکا به برخی پژوهش‌ها و پیمایش‌های موجود به شناسایی برخی تفاوت‌ها در نگرش‌ها و رفتارهای نسل‌های مختلف نسبت به این فناوری‌ها پرداختیم. مطالعات موجود در وهله نخست مؤید دسترسی‌های نابرابر ساختاری گروه‌های مختلف به این فناوری‌ها و به تبع آن شکاف‌های دیجیتال بر اساس سطوح توسعه استانی (محلی)، سرمایه‌های اقتصادی (طبقه) و فرهنگی (تحصیلات) و تا اندازه‌ای جنسیتی و سنی (مرتبط با چرخه زندگی) است. داده‌های تجربی موجود همچنین نشان می‌دهند که شکاف‌های مرتبط با بهره‌مندی از فناوری‌های دیجیتال در ایران بیش از آنکه مرتبط با واقعیات نسلی در معنای زیستی و اجتماعی و فرهنگی آن باشد، محصول اقتصاد سیاسی نابرابر در دسترسی به

زیرساخت‌ها و آموزش‌ها و مهارت‌های مرتبط با آن هستند. نابرابری در دسترسی‌ها به زیرساخت‌ها و خدمات دیجیتال و احساس محرومیت‌های نسبی برآمده از دیگر کاستی‌ها و محرومیت‌ها، نارضایتی نسل‌ها را لاجرم متوجه ساختارهای بوروکراتیک و سیاسی خواهد ساخت

در گزارش حاضر سویه‌هایی از تفاوت‌های نسلی در استفاده و جهت‌گیری‌های ارزشی برآمده از مواجهه با فناوری‌های دیجیتال را نشان دادیم. استدلال بر این بود که علیرغم تفاوت‌ها در اولویت‌ها، نوع استفاده و مهارت نسل‌های جوان‌تر و باوجود چالش‌ها و نگرانی‌های شکل گرفته در میان بسیاری از خانواده‌های ایرانی در خصوص شیوه صحیح آموزش، مدیریت و اجتماعی کردن نسل‌های کودک و نوجوان با این نوع فناوری‌ها، همکاری‌ها و همگرایی‌های نسلی بر تنش‌ها و تعارضات غلبه دارند. استفاده گسترده از فناوری‌های نوین برای ارتباط، سرگرمی، کار و فعالیت اقتصادی و بسیج کردن سرمایه‌های اجتماعی در سطوح خرد و کلان، فرصت‌ها و قابلیت‌های بالقوه و بالفعل زیادی برای نسل‌های مختلف در تنظیم رابطه‌شان با خود، اجتماع پیرامون و نظام حکمرانی در سطح کلان پدید آورده است.

با توجه به آثار پدیدار شناختی عمیق فناوری‌های نوین در ماهیت نسل‌ها و واقعیات اجتماعی فرهنگی آن و با این استدلال که فناوری‌های دیجیتال توأماً ظرفیت‌هایی قدرت‌دهنده و انسجام‌بخش و تنش‌زا در اختیار دارند توصیه‌هایی برای رفع برخی از چالش‌های مرتبط ارائه شد. توصیه‌های فوق هم‌زمان سطوح زیرساختی و سرمایه‌گذاری برای پوشش حداکثری و عادلانه دیجیتال، استفاده از ظرفیت‌های خانوادگی و اجتماعی محلی برای آموزش و تقویت سرمایه‌های اجتماعی و نیز آموزش اجتماع‌محور فراتر از قلمرو خانواده برای توسعه آموزش و تقویت سواد دیجیتال انتقادی را در بر می‌گیرد. رفع چالش‌های دیجیتال نسلی متعدد در ایران که خود متأثر از شرایط ساختاری، (تحریم‌ها و مشکلات اقتصادی) سیاسی و فرهنگی (شکاف‌های سیاسی، فیلترینگ، مهاجرت متخصصان) و فرهنگ‌های خانوادگی هستند، مستلزم گذار از سیاست‌گذاری محدودکننده به

سیاست گذاری توانمندساز است.

تشکر و سپاسگزاری

نسخه اولیه این مقاله در دومین همایش وضعیت اجتماعی ایران که توسط دانشگاه علامه طباطبائی و با حمایت سازمان امور اجتماعی وزارت کشور در ۵ و ۶ آبان ماه ۱۴۰۴ برگزار شد، ارائه گردید. نویسندگان از مجریان و حامیان این همایش که فرصت ارائه مقاله و سپس اصلاح و تکمیل آن را به شکل حاضر داده‌اند سپاسگزاری می‌نمایند.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ تضاد منافی ندارند.

ORCID

Mohammad Saeed
Zokaei

<https://orcid.org/0000-0001-7134-0801>

منابع

احمدی، یعقوب و کریمی، نینا (۱۴۰۳) تنزل تمکین، کاهش تسلیم: مناسبات نسلی نسل زد بر اساس فراترکیب پژوهش‌های موجود، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۲۵ (۲)، ۳۳-۵
اربابی، اردشیر، کاشانی، مجید و مدبری، فاطمه (۱۴۰۲) تأثیر شبکه اجتماعی تلگرام بر تعارضات دینی والدین و فرزندان، *مطالعات روان‌شناختی نوجوان و جوان*، سال ۴، شماره ۱، ۱۶۸-

۱۵۷

اشرف سمنانی، بهروز، ذکایی، محمد سعید و امینی، سعیده (۱۴۰۳) تحلیل نظام‌مند مطالعات بازی در ایران: رویکردها، مفاهیم و دستاوردها، *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۱۹۸-۱۷۵
ایزدپناه، مهدیه و منتظر قایم، مهدی (۱۳۹۷) کاربرد استیکرها در روابط اجتماعی گروه‌های خانوادگی در تلگرام، *مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید*، شماره ۱۴، ۳۷-۶۴

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات (۱۳۹۹) *پیمایش ملی کودکان و اینترنت*

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات (۱۳۹۹) *پیمایش ملی مصرف‌کنندگان فرهنگی، موج سوم*.

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات (۱۴۰۲) *پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، موج*

چهارم

تبریزی، منصوره (۱۳۹۸) رابطه رسانه‌ای شدن زندگی روزمره و سلامت خانواده، *مطالعات*

رسانه‌های نوین، سال ۵ شماره ۱۸

جنادله، علی و رهنما، مریم (۱۳۹۷) بازنمایی آسیب‌شناسانه رسانه‌های نوین در مطالعات خانواده (فراتحلیل مقالات چاپ‌شده در خصوص تأثیرات رسانه‌های نوین بر خانواده)، *مطالعات*

رسانه‌های نوین، دوره ۴، شماره ۱۶، ۱-۴۰.

حیدری، حسین، جهانی، اسماعیل، قلیچ، مرتضی، مداحی، سعید و رمضانی، محمدعلی (۱۴۰۳)

تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روابط خانوادگی با تأکید بر انجام فعالیت‌های فراغتی

جمعی، مطالعات رسانه‌های نوین، سال ۱۰، شماره ۳۷

ذکایی، محمد سعید (۱۴۰۱) ارزش‌ها و سبک‌های زندگی جوانان ایرانی در نیم قرن اخیر: تداوم‌ها

و گسست‌ها، *فصلنامه علوم اجتماعی*، سال ۳۰، شماره ۹۹، ۸۸-۴۷.

ذکایی، محمد سعید و ویسی، سیمین (۱۴۰۲) تحلیل نتنوگرافیک-نشانه‌شناختی فضای جنسیتی در

شبکه‌های اجتماعی ایرانی، *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، دوره ۶، شماره ۱، ۴۰-

۱۷ ۱۰,۲۲۰۳۴/SCART.2023.138801.1288

- رحمانی، جبار (۱۴۰۳) مسئله نسل: نقدی بر مطالعات نسلی در ایران و سرگشتگی میان تداوم و تغییر در فرهنگ‌های نسلی، *مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۱۵، شماره ۳، ۹۱-۱۲۸.
- سیاح طاهری، انتظاری، اردشیر و ذکایی، محمد سعید (۱۴۰۱) فهم عرفی شدن کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی، *راهبرد فرهنگ*، سال ۱۵، شماره ۵۸، ۶۷-۹۸
- غمامی، سید محمدعلی، ملک‌خانی، فاطمه (۱۴۰۰) تأثیر دو فضای شدن روابط خویشاوندی بر عمق و گستره و نوع روابط: مطالعه موردی گروه‌های تلگرامی فامیلی، *نامه فرهنگ و ارتباطات*، سال ۵، پیاپی ۱۰، شماره ۲، ۱۷۹-۲۴۸
- کرمانی، حسین (۱۳۹۶) زندگی روزمره در تلگرام: کاربران ایرانی و استفاده از رسانه‌های اجتماعی، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، سال ۱۸، شماره ۳، ۵۹-۳۸
- وزارت ورزش و جوانان (۱۳۹۹) *پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان ایران*، دفتر طرح‌های ملی
- یادگاری، محمدحسن، منتظر قایم، مهدی، کاشفی فر، مهدی (۱۴۰۱) نگرش نسل‌ها به تمایزات بین نسلی در ایران بر مبنای جامعه‌پذیری رسانه‌ای، *مطالعات فرهنگ-ارتباطات*، دوره ۲۳، شماره ۵۸، ۸۰-۵۷

References

- Arjomandi, G. (1998) "Direct broadcasting satellite (DBS) policy in the Islamic Republic of Iran: popular, religious and state discourse." Thesis, University of Leicester. <http://hdl.handle.net/2381/30578>.
- Atwood, B. (2025) Artificial intelligence in Iran: national narratives and material realities, *Iranian Studies*, 1-18
- Castells, E. (2009) *The rise of the network society*, 2nd ed., Wiley Blackwell
- Hoskins, A. (2024) AI and memory, in *Memory, Mind and Society*, 3, e18, 1-۲۱
- Jackson, S. and Bailey, M. (2020) *#Hashtag activism: Networks of race and gender activism*, Bristol: Bristol University Press
- Lim. S. S. (2019) *Transcendent parenting: raising children in the digital age*, Oxford: Oxford University Press
- Livingstone, S. and Blum-Ross, A. (2020) *Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children's lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Maffesoli, M. (1996) *The times of our tribe: The decline of individualism in*

- mass society*, London: Sage
- Mannheim, K. (1972) On the problem of generations, in K. Mannheim, *Essays*, 276-332, London: Routledge
- Miller, D. and Madianou, M. and (2012) digital dwelling in couple and family relationships, *Family Relations*, Vol 61, No. 3
- Montazer-Ghaem, Mehdi. "Socio-cultural and socio-political implications of VCRs in Iran: public discourses, state policies, and cultivation of attitudes." Thesis, University of Leicester, 1997. <http://hdl.handle.net/2381/30576>.
- Natale, S. (2021) *Deceitful media: artificial intelligence and social life after the turning test*, Oxford: Oxford University Press
- Nejatbakhsh, M. (2024) Globalization, cosmopolitanism and new generations: Growing up with global ties, *Theses and Dissertations*, ۵۰۹, <https://hdl.handle.net/2381/30576>
- Parham, A. and Allen, D. (2015) Achieving rooted cosmopolitanism in a digital age, in D. Allen and J. Light (eds.) *From voice to influence*, Chicago: University of Chicago Press
- Shahabi, M. *Youth and video in Iran: From policies to practices*, Dissertation, University of Essex
- Talhammer, V. (2024) Family support for older adults' media use: implications for covid-19 survivors, *Journal of intergenerational relations*, 23 (4)
- Wilding, R., Baldassar, L. and Mahmud, S. (2020) Digital media and the affective economies of transnational families, *International Journal of Cultural Studies*, Vol. 25, No. 5, 639-655.
- Zuboff, S. (2019) *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*, New York: Public Affairs

استناد به این مقاله: ذکایی، محمد سعید. (۱۴۰۴). فناوری‌های دیجیتال و مناسبات نسلی در ایران: تحولات و سیاست‌ها، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۲ (۱۱۱)، ۱-۳۵. DOI: 10.22054/qjss.2026.91448.2967

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...